

XII. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik

Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen

Die Ukraine aus globaler Sicht

München 28.–31. Oktober 2021

Діалог мов – діалог культур Україна і світ

XII Міжнародна наукова Інтернет-
конференція з україністики

Mit **Open Publishing LMU** unterstützt die Universitätsbibliothek der Ludwig-Maximilians-Universität München alle Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler der LMU dabei, ihre Forschungsergebnisse parallel gedruckt und digital zu veröffentlichen.

Eine Publikation in Zusammenarbeit zwischen dem Georg Olms Verlag und der Universitätsbibliothek der LMU München.

Georg Olms Verlag AG
Hagentorwall 7
31134 Hildesheim
<http://www.olms.de>

© für alle Texte bei den jeweiligen Autoren 2022

Die in diesem Band veröffentlichten Beiträge geben die Meinung ihrer Verfasser oder Verfasserinnen wieder und nicht in jedem Fall die des Herausgebers, der Redaktion oder des Verlages.

Bibliografische Information der Deutschen Nationalbibliothek
Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten sind im Internet abrufbar über <http://dnb.d-nb.de>

Open-Access-Version dieser Publikation verfügbar unter:
<https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bvb:19-epub-93489-7>
<https://doi.org/10.5282/ubm/epub.93489>

ISBN 978-3-487-16305-5

ISSN der Reihe:
2629-5016 (print)
2629-5024 (online)

Redaktioneller Beirat:

Dr. Iryna Braha (Ukraine)
Dr. Alla Demčenko (Ukraine)
Prof. Iryna Dudko (Ukraine)
Dr. Natalija Horbač (Ukraine)
Dr. Oksana Kovač (Ungarn)
Dr. habil. Svitlana Lens'ka (Ukraine)
Dr. Larysa Marčylo (Ukraine)
Dr. Tetjana Prokopovyč (Ukraine)
Dr. habil. Svitlana Romanjuk (Polen)
Dr. Svitlana Semenjuk (Großbritannien)
Dr. Uljana Schtandenko (Ukraine)
Prof. Oleksij Vertij (Ukraine)
Dr. Iryna Volovenko (Ukraine)

Уляна Сторожилова Цифрова трансформація освіти – Україна і світ	423
Світлана Тетеря, Наталія Костюк Тематичні вироби Полонського порцелянового заводу в експозиції Музею кобзарства Національного історико- етнографічного заповідника “Перезаслав”	431
Ольга Фабрика-Процька Музейництво як засіб і форма збереження лемківської культури у США та Канаді	444
Кость Черемський Становлення Харківської школи традиційного кобзарського виконавства	451
Людмила Шкіра Етнографічні експедиції національного історико- етнографічного заповідника “Перезаслав” на Сумщині	461
Алла Ярова Міжкультурний діалог: одяг як текст	469
ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	
Микола Железняк, Олександр Іщенко Зарубіжні онлайн-енциклопедії про анексований Крим	481
Вероніка Пирог Колгосп як економічна форма радянського терору в спогадах очевидців старшого покоління	496
Тетяна Прокопович “Бандури дзвін – мого життя знамено”: маркери національно-культурної ідентичності	503
Інна Ренчка Відображення української національної ідентичності та нової державної ідеології в сучасних українських словниках	511

“БАНДУРИ ДЗВІН – МОГО ЖИТТЯ ЗНАМЕНО”: МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Тетяна Прокопович

(Україна)

На прикладі творчості Анатолія Грицяка простежено значення бандуриного мистецтва у структурі української національно-культурної ідентичності. Багатогранна діяльність митця єволюєє активано-творчому духу вітаїзму. В поетичних і музичних творах А. Грицяка бандура є образом-символом, наповненим багатограним змістом.

Ключові слова: бандура, образ-символ, національно-культурна ідентичність, вітаїзм.

“BANDURA'S BELL – SIGN OF MY LIFE”: MARKERS OF NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY

Tetiana Prokhorovych

The importance of bandura art in the structure of Ukrainian national and cultural identity can be studied through Anatoliy Hrytsay's work. The multifaceted activity of the artist is in line with the active and creative spirit of vitalism. In the poetic and musical works of A. Gritsaiy bandura is an image-symbol, filled with multifaceted content.

Key words: bandura, image-symbol, national-cultural identity, vitalism.

В ідентифікаційному просторі українців бандура є потужним національно-культурним символом, невід'ємним елементом презентації України в світі. Розмірковуючи над сенсом народно-музичного інструменту, видатний композитор і вчений Станіслав Людкевич влучно відмітив: “бандура, які б не були її першопочинки і походження, все-таки з XVI-го століття становить визначну власність українського народу, яка немов зрослася з його історичним життям і нині своєю конструкцією, характеристичними прикметами (саме двома струнами) є типовим, специфічним українським народним інструментом, якого ніде не подібujemo” (Людкевич 1906, 110), а Гнат Хоткевич резюмує: “бандура є чисто український винахід. Ніде й ні від кого українці цього інструмента не позичали, а винадли для себе самі” (Хоткевич 1930, 101). Подібно захис у вірші Анатолій Грицяк:

Бандуро, ми — а тобі, ти — а нас.

До праці кличе творче поле.

Йдемо крізь сміх і болі долі.

Бандуро, ми — а тобі ти — а нас (Грицяк 2008, 12).

Не можна залишити без уваги нафосності поетичного вислову, в якому з кінтастичним наповненням автор наділив бандуру незвичкою об'єднаною силою української нації. Більше того, Анатолій Грицай збачав у парадоксній "кішці струн" величезний ресурс зміцнення національної ідентичності і консолідації спільноти для успішного державотворення в Україні. Відтак митець ініціював і послідовно втілював впровадження свого життя ідею "прибандурити" / "покобзарити" світ (Грицай 2006, 8), яка заплутує на докладно викладення.

Власна, наукова розвідка сфокусована на двох загальних і одночасно актуальних проблемах сучасної української гуманітаристики — виключенні ролі мистецтва у конструюванні національної ідентичності та викладенні життєпису митця як носія світоглядних наративів у практичній площині.

Постать Анатолія Грицай привертає увагу багатогранністю таланту, яким він жертвовно служить українській спільноті як в радянську добу, так і в часи відновлення державної незалежності України. Безперечно, звершення бандуриста-виконавця і педагога, засновника та керівника творчих колективів, поета і композитора, Голови Рівненського осередку Національної спілки кобзарів і члена правління Рівненської обласної "Просвіти", організатора "Бечорів бандури" й автора "Морального кодексу бандуриста" становлять цінний матеріал для дослідження проблем української ідентичності.

Принягідно слід загадати, що розуміння поняття "національна ідентичність" в сучасній науковій літературі є далеко неоднозначним і багатозначним. Водночас, послуговуючись теорією Е. Сміта (Сміт 1994), вчені визначають культуру, зокрема мистецькі практики, загальною складовою компоненту національної ідентичності. У мистецтвознавчих студіях активно обговорюються питання ідентичності митця, котра зникає ким у його творчості і потенційно може бути тотожною або опозиційною соціальному контексту. За свідченням Л. Корній вперше порушив проблему національної ідентичності української музики Микола Лисенко, який "своєю творчістю і багатогранною діяльністю проклав шлях для наступних поколінь" (Корній 2019, 13). Це дає підстави в рамках цієї статті розглянути творчий портрет напересічного представника української культури другої половини ХХ ст., який продовжив розвивати лисенківські традиції у музичному мистецтві.

Стислий добір фактів із біографії Анатолія Юхимовича Грицай (1931–2003) символічно окреслює цілісність українського культурного буття, географічно об'єднаного водною артерією – Дніпром. Виходець із села північно-східної України, здобувши фахову музичну освіту в Києві, пов'язав свою творчу долю із регіоном північно-західної України. Родом з Чернігівщини Грицай у Рівному став осередком "кобзарсько-просвітянського дна", обертаючи у "кобзарську віру" людей різного віку та різних професій. Із полум'яним ентузіазмом пропагуючи бандуру в академічному і самодіяльному виконавстві, він виклав міцну когорту патріотично

налянтованих музикантів, яких наставляє: "Боротьба за Україну триває, і, на жаль, ще довго продовжуватиметься. Ми – білий національний ідеї, яка вимагає напруження та енергії. Будемо твердо і небом цієї ідеї" (Грицай 2006, 2).

Наведені вище слова написані Грицаєм у 1981 році, тобто в реаліїх брежнєвського застою з його відвертою антиукраїнською політикою. Зрозуміло, що в радянський час автор викладання належав до розряду інакодумців. Що ж стало імпульсом самоідентифікації митця, відмінної від офіційної ідеології? Можливо, пояснення віднайдемо у походженні, родинному викованні чи оточенні Анатолія Грицай. Тож пильніше розглянемо контрапункти його життя і творчості.

Народився Анатолій Юхимович Грицай 1 січня 1931 року в с. Жовтине (в минулому і тепер – Різдвянське) Коропського району Чернігівської області, в сім'ї сільської інтелігенції. Батько Юхим Костентинович (1903–1964) і мати Марія Спіридонівна (1907–1998) працювали в колгоспній конторі. Романтика перетворена, декларованих більшовицькою владою, захоплювала молоде подружжя Грицаїв. Вони були серед перших комуністів у селі, добровільно вступили до колгоспу, віддавши у загальну власність свою землю і худобу.

Вірогідно, "химери" радянської дійсності здавалися Грицаєм поточасними труднощами, які треба було пережити чи перетерпіти. Початок їхню родину не обійшли страхіливі події 1930-х років: голодомор, полконики на "ворогів народу" і т.д. Так, у 1937 році Юхим Костентинович Грицай з невідомих причин заарештували, утримували в тюрмі та виключили з компартії. Щоправда, після кількох місяців випустити з умовою знищити домашню бібліотеку, яку так дбайливо він збирав. Як не важко було Юхиму Грицаю розставатися із книжками, але повірно їх спалив, не протестуючи владі.

Ці зауваги зокрема уявляють атмосферу дитячих років Анатолія Грицай, котра особливо не спонукала до становлення особистості з усвідомленим вибором української ідентичності. Якщо ж врахувати, що його рід по материнській лінії походить з Катута, то цілком логічно у формуванні світогляду А. Грицай було суб'єктивне переживання трьох моделей ідентичності – української, російської і радянської. Інша річ, помітно, що в сільській родині сини прихилили до праці, прищепили любов до знань і мистецтва. Від батьків Анатолій Грицай перейняв негачиме прагнення до дії, цілеспрямованість у досягненні мети. Закінчивши у 1947 році з золотою медаллю школу в рідному селі, юнак відправився у столицю здобувати фак.

1948–1952 роки Анатолій Грицай навчався у Київському музичному училищі ім. Р. М. Глієра на хоровому відділі по класу бандури. Доляносним для нього стало спілкування із вчителем — Володимиром Андрійовичем Кабачком, який належав до фундаторів професійної школи бандурного виконавства. Без перебільшення, це була справжня школа гартування митця

національного характеру, відданого українському мистецтву та українській спільноті. Пізніше А. Грицай згадуватиме: «мені в житті пощастило тим, що я мав прекрасного педагога В. А. Кабачка. Це був вірнеє благородства, зовнішньої і внутрішньої краси, вірнеє скромного і в той же час відданого служінню українській пісні, бандурі, мистецтву взагалі і, зокрема, всьому доброму і красивому в житті» (Грицай 2021, 85). Сьогодні, з відстані часу, очевидно є, що дорогоцінні зерна духовності Вчителя щиро проростали в характері і поведінці Анатолія Грицай. Він рівно опановував музичний фак, щоб стати гідним спадкоємцем кобзарських традицій, продовжуючи розвивати самобутність українського народно-інструментального виконавства.

Після закінчення музичного училища Анатолій Грицай вступив до Київської державної консерваторії ім. П. Чайковського на оркестровий факультет по класу бандури. Студентські роки відкрили йому нові перспективи і можливості. В. А. Кабачок, а згодом А.М. Бобир готували свого учня до активного професійного життя, спонукаючи крім навчання набувати досвід у педагогічній і артистичній діяльності.

У період консерваторського навчання А. Грицай працював викладачем по класу бандури в Київській вечірній музичній школі та Київському музичному училищі (1956–1957); був артистом відомих столичних колективів – оркестру народних інструментів Українського народного хору під керівництвом Григорія Верьовки й оркестру Державного ансамблю танцю України під керівництвом Павла Бірського. Також студент-бандурист грав у Київському театрі зомого глядача та виступав на концертах у складі тріо бандуристів — В. Лапшин, А. Мацілка, А. Грицай. Молодий музикант завзято опановував різні грані мистецько-освітнянського фаху.

У 1957 році А. Ю. Грицай, випускник Київської консерваторії, за направленням прибув на роботу в Рівненське музичне училище, де започаткував клас бандури. Насправді він зробив значно більше. Молодому педагогу вдалося окопити в Рівному всі ланки музичної освіти: від початкової до вищої. Він заснував клас бандури в Дитячій музичній школі № 1 ім. М.В. Лисенка, навчав бандуристів у Педагогічному інституті та Інституті культури. За роки педагогічної праці тільки в Рівненському музичному училищі Анатолій Юхимович підготував більше сотні випускників. На його уроках народжувалося дисципліноване магнетичне поле закоханості в кобзарство, яке притягувало молоді обдарування — в його клас переводилися студенти із інших спеціалізацій або ж додатково опановували гру на бандурі.

Прикладом, заманив додому на бандуру Йосиф Явицький, який заслужений діяч мистецтв України. Високого виконавського рівня досягли учасники квіартету бандуристок, який А. Грицай організував у 1958 році з числа студенток хорового відділу Рівненського музичного училища — Євгенія Ігнат'євої, Ніни Марчук, Наталії Грицай, Євгенія Висоцької. Понад

чверть століття цей ансамбль успішно виступав на різних сценах в Україні, республіках Радянського Союзу, Болгарії, Німеччині, Польщі, Чехословаччині, завоювавши у публіки звання "золотого квартету". Колектив, який числився при Будинку самодільної творчості, перемігав на Республіканських і Всесоюзних фестивалях. Чотирьох бандуристок запрошували до аймокс у телевізійних програмах, записували їх виконання на радіо та кінострікатів платівки фірми "Мелодія" (Салієнко 2021, 12).

Анатолій Грицай використовував кожну сприятливу нагоду для популяризації бандури. У 1971 році при Будинку художньої самодільності профспілок заснував капелу бандуристок, учасницями якої були школярки і робітничі, вчителі і студентки. За 15 років роботи Грицай з капеланками понад 200 різноманітних освоїв гри на українському народно-музичному інструменті, а виконавський репертуар колективу сягнув понад 100 композицій. Капела бандуристок під орудою А. Грицай декілька разів ставала володаркою золотих медалей Республіканського фестивалю самодільної творчості, була учасницею урядових концертів, творчих звітів мистецтва і художніх колективів України, здобула почесне звання "народна".

Анатолію Грицаю вдалося вишукати в Рівненському університетському осередку, в якому володаркою була бандура. Слід відзначити, що великого значення він надавав концертній діяльності бандуристів, яких скеровував: "Всіма фібрами душі прагнути сцени не ради власної слави, користі, вигоди, а заради ушляхення кобзарської музики" (Грицай 2006, 3). У Рівненському музичному училищі він систематично проводив "Вечори бандури", які перетворював у літературно-музичні програми: розповідав про відомих кобзарів і бандуристів, читав свої вірші про бандуру, а його учні-бандуристи виконували музичні твори.

До речі, з практичних цілей Анатолій Грицай написав чимало композицій для бандури, які використовував як навчально-концертний репертуар. Значну частину його композиторського доробку присвячено бандуристам-початківцям. Пісні, п'єси й етюди для юних музикантів сприяють не тільки розвитку виконавського апарату учня, але й налаштовують на формування національної свідомості дитячої особистості. Зокрема, українська характерність музичних творів Анатолія Грицай проявляється у інтонаційній подібності до народнописаних джерел, патріотичним змістом і ліричністю вислову. Тож не дивно, що сьогодні ці композиції посіли чільне місце у педагогічній практиці бандуристів.

Слід зауважити, що багато уваги А. Грицай приділяв просвітницькій роботі, дбаючи про підвищення культурного рівня громадськості, а, передусім, студентської молоді. Так, з дозволу дирекції Рівненського музичного училища, він самотужки робив тематичні виставки, які експонувалися у вітринах фойє навчального закладу. За роки його діяльності експозицій накопичилось близько 2000. Ретельний підбір матеріалів і їх компоновання свідчить про різноманітність інтересів та енциклопедичність знань Грицай. Утім центральною темою виставок була

бандура: "Пірадіди в струнах живуть", "Ми кобзарі", "Кобзарська творчість" та ін.

Культурно-просвітницька праця А. Грицака набула якісної динаміки з проголошенням державної незалежності України. Анатолій Юхимович охоче читав лекції для слухачів Народного університету Товариства "Просвіта", знайомлячи громадськість із українським народно-музичним інструментом і його творцями. Це сприяло підвищенню престижу бандури в масовій свідомості, пробудженню у співвітчизників національних почуттів. Він чітко усвідомлював, що в Україні боротьба за національне буття не завершилась:

*Чи маю право я мовчати,
Коли народ зневіряєсь мій?
Бандуро! Кобзо! Гей, на чоти!
Веди зневіряних у бій. 7.03.1996 (Грицак 2008, 17).*

Окремо слід розглянути літературну творчість Анатолія Грицака, яка є важливим джерелом визначення його рефлексій над національним, вербальним виразом ідентичності.

Ще в юності музикант відчує потребу у словесному закріпленні своїх думок, фіксуючи їх у зошитах. Впродовж життя він списав декілька десятків щоденників, відводючи в нотатках провідне значення бандурі, яку зачисляє до найважливіших національних символів: "Бандура – то святий вогонь, що очищує нині душі і спопалює все низьке у них, піднімає нас над суетними миттєвостями і возносить у сфери мудрості і мужності. Вона є берегиняю нашого роду. Слухати спокійно її немовливо. Вона хвилює, тривожить, її люблять і некаждять. Так, так – останнє було і колись і, на жаль, є і тепер. Усі вороги України боялися її. Кобзарська пісня – наш щит і меч, і це добре розуміли надрути нашої державності" (Грицак 1992, 4).

Бандурне мистецтво А. Грицак вважає найпотужнішим засобом національно-культурного і державницького поступу. Він покладає великі надії на бандуристів, які будуть "обертати всіх і вся у кобзарську віру" (Грицак 2006, 5). Властиво з початкових текстів Анатолія Грицака, написаних у різні роки, постали "Заповіді, правила, моральний кодекс кобзарів" (Грицак 2006). В. Єсипок назвав їх "філософським доктринам самовиховання Бандуриста" (Єсипок 2021, 19). Корисні поради А. Грицака окреслюють поведінкову модель сучасного бандуриста, зосереджану на важливих маркерах національно-культурної ідентичності. Насамперед йдеться про мову, історичну пам'ять, систему моральних норм і цінностей українців.

Згідно з Грицаком, бандурист — це "невтомний пропагандист української пісні, думи, рідної мови, нашої прекрасної літератури, що вся осмислена в кожному своєму слові, вся напоєна найсвятішими почуттями доброти і любові" (Грицак 2006, 7). Отож, вербалізувана в авторських неологізмах "прибандурити" / "покобзарити" світ вибудувалась загальна стратегія конструювання національного наративу, позначена духом романтики

вітаїзму. Анатолій Грицай був глибоко переконаний, що Бандурист має бути активним охоронцем і ретранслятором національної ідентичності, а бандура — духовним стрижнем, який консолідує українство.

Вочевидь пасіонарна риторика Анатолія Грицай суттосна з сонетним кларнетизмом Павла Тичини. Прямітно, що потужна енергетика бандури об'єднала українських митців різних генерацій:

<i>В моїм серці і бурі, і грози,</i>	<i>Барім бандури зрім до рук,</i>
<i>Їй рокотання — ридання бандур...</i>	<i>Хай пісня нас усіх розбудить,</i>
(Тичина, 1914)	<i>Її різномий кожес звук —</i>
	<i>Чи є востріма зброя, люди?</i>
	(Грицай, 2.11.1994)

Хоча Анатолій Грицай не зараховував себе до когорти Майстрів художнього слова, все ж понад п'ятислнчі написаних ним віршів дозволяють виокремити специфіку поетичного оприлюднення мовдусу національної ідентичності. Знову ж таки основною темою його віршування була бандура. Ліричний герой поезій А. Грицай позиціонує себе спадкоємцем кобзарів ("Ми кобзарі — землі поети!"), який вболіває за долю України ("Як Україні знов сутужно / Як розрадають Наньку дружно / Бандуро, не мовчи") та зброєю мистецтва намагається "дослукатись" до співзв'язників:

*Бандуро сто віків нам струкає у груди,
Шалена вродивця її струн.
Вони кричать: ми є, були і будем!
Там є вата, знайдо, вата, журба і сум!*

*Геть, безнадіє, вата мізерність тону!
Хіба ж не ми пройшли мільйон нелед.
Живе Україна, струни кобзи дзвенять:
Ми ще з Русі державницький народ! 8.12.1994*
(Грицай 2008, 18).

Поезія Анатолія Грицай наповнена вітастичними імпульсами: духовне оновлення і життєвість українського духу ("Тремліть жа, бандурні громи. / Слова новим Вересам, / Із ними ж бо разом ми, / Як нація воскреснем"); непристримість до аморальності та байдужості ("Гей, співай, моя відродо, / Сонця голосом співай, / А підступність, лжу і зраду / Лього покарай"); світлоритм ("Є сонцесвітність, вірте ж бо чи ні, / В кобзарській нашій золотій струні").

Насамкінець дозволимо доповнити твердження Ю. Лакріненка, який зауважив у Павла Тичини дух вітаїзму у кларнетизму оформленні (Лакріненко 1959). А у житті та творчості Анатолія Грицай світоглядно-естетична концепція "активно-творчої ренесансної одушевленості життям" отримала бандурне обрамлення.

Грицай, А. (1992). *Бандура – доля моя, щастя мое*. Вісті Рікменщини. Вип. 14. С. 4.

Грицай, А. (2006). *Заповіді, правила, моральний кодекс кобзарів*. Рікменська друкарня. Рівне.

Грицай, А. (2008). *Бандура – душа моя*. Рікменська друкарня. Рівне.

Дашков, А. (2000). *Анатолій Грицай: літературно-мистецький портрет*. Волинські обереги. Рівне.

Єсипук, В. (2020). *Висоцтва національної свідомості*. У кн.: Анатолій Грицай: "Пригорнув до серця як знак заповіту «Кобзаря, який не дає стерти прапори з ран землі...". Видавництво О. Зеня. Рівне. С. 16–19.

Кобзарський дивокрай: Твори Анатолія Грицай (2021). Упор. Т. Прокопюк. Волинські обереги. Рівне.

Корній, Л. (2019). *Проблема етнонаціональної ідентичності українського музичного мистецтва*. Українське мистецтвознавство: матеріали дослідження рецензії. Вип. 19. С. 6–16.

Людкович, С. (1906). *Відродження бандури*. Світ. Вип. 7. С. 109–110.

Розстріляне Відродження: Анатолій 1917–1933: Поезія – проза – драма – есеї (1939). Упор. Ю. Лавріненко. Instytut Literacki. Париж.

Сміт, Е. (1994). *Національна ідентичність* / Пер. з англійської П. Тарашука. Основи. Київ.

Хоткевич, Г. (1930). *Музичні інструменти українського народу*. Держ. вид-во України. Харків. Електронний ресурс: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=11215> [Дата останнього доступу 08.09.2021].